

Σπύρος Ν. Παππάς
Ερευνητής - συγγραφέας

Ερμηνευτικές παρατηρήσεις
στο «Απόσπασμα άτιτλου ποιήματος»
του Ανδρέα Κάλβου

- [1] των αφριζόντων εκατόν χαράδρων,
αλλ' ότε ο χρόνος την ισχύν τοις δώση
των μεγάλων πτερύγων, και ο πατέρας
τα δείξη τους πλατέας δρόμους του αέρος
5 κατ' οφθαλμών πετάουσι του ηλίου,
και από του ύψους υποκάτω αφόβως
τους θυμωμένους κεραυνούς κτυπούντας
την ανήσυχον θάλασσαν, ορώσιν.
Των προπατόρων μακαρία ημέρα
10 ως αστραπή διέβης. Το, «μή δούλοι
αλλά τέκνα μου», εβόα ο Μεγαλόφυχος
και η των λαών χαρά, και η ανδρεία
και η χρυσουργός φιλοπονία, συμπλέξασα
τα άφθονα χαρίσματα της φύσεως
15 μετά πλουσίων εστόλιζον στεφάνων
τα δενδρώδη βουνά, όπου το πρώτον
η Αθηνά εφύτευσε τον κλάδον
προσφιλή της ειρήνης· οι ποιμένες
εις την σκιάν, του κόπου θεραπεία,
20 υπό τα φύλλα ελεύθεροι αναπαύοντες
την αρμονίαν της σύριγγος γλυκείαν,
ζωοποιούντες έβοςκον τας μάνδρας·
και της υποκειμένης σιγαλέας
πεδιάδος εθαύμαζον το πλήθος
25 των θεριζόντων, και το μέγα επάγγελμα
της καρποφόρου νεοθαλέος αμπέλου.
Αντίζηλος η θάλασσα εις τον κόλπον·
του ευρυχώρου γαληνού Πειραιώς,
τους κωπηλάτας φοινικέους συνήθριζε,
30 και χίλια πλοία εκχύοντα εις την άμμον
τους θησαυρούς του Αιγυπτίου Ερμάνως
και της γής μακαρίας των Αράβων
τα αρώματα έντιμα δωρούντα.
Χαίρε, ω Ελλάς των Ολυμπίων φροντίδα.
35 Όταν έψαλας ύμνον εις τας μούσας
Βασίλισσα ευτυχής υπό το πέπλον
πολυτελή χαρίσματα τοσαύτα
επισωρεύσασα έκπληττες τον κόσμον·
των Περσών φθονερά ήλθον τα νέφη
40 και σκοτεινά. Ως πνεύμα του θανάτου
σβένον το αγαπητόν φώς της ελπίδος
και το ιστίον βαρύ της αιωνίου
νυκτός απλώνον, τραγωδεί αμέτρως
και βραδέως του μέλλοντος τον φόβον.
45 Ούτως τα ιρκάνια πλήθη εις την Ελλάδα
εχώρουν υπερήφανα διψούντα
από αρπαγμών και αίματος και δόξης.

- Αλλ' η Δάφνη της Χίου η στεφανώσασα
την θαυμαστήν ανδρείαν του Πηληϊδου
50 εβλάστανε υψηλή υπό τον ήλιον
και οι Ολύμπιοι Ζέφυροι την θείαν
άφθαρτον ευωδίαν αποκινούντες
το Μαραθώνειον δάσος, και το στόμα
των Θερμοπύλων και το κύμα εγέμισαν
55 της λαμπράς Σαλαμίνος. Όθεν κ' έτι
η φωνή αιωνία του αέρος
τας αθανάτους νίκας μελετάει.
Και καθώς όταν κλέπτης πλησιάση
όπου ευρίσκει την πολλήν κηρίθραν
60 αι φιλόπονοι μέλισσαι πετάονται
από των σίμβλων έξω εις τον αέρα
και διά το μέλι πολεμάουν και οργίζονται
πληγωμένος αφίνει τας ελπίδας
και φεύγει ο κλέπτης· ή καθώς οι σκύλοι
65 τρέχουσι και ευρόντες την σπηλαιάν
όπου αναπαύει ο λέων εκεί βαυίζουσιν·
αλλά εκβαίνει το θηρίον και ρίχνεται
εις το μέσον και πέντε θανατώνει
και φοβισμένοι φεύγουσιν οι άλλοι,
70 μέσα εις τα δάση· ουχ αλλέως οι νέοι
των Αχαιών απόγονοι εκπηδούντες
από των πύργων των πατρώνων εχύθησαν
επί τα πλήθη των εχθρών· αιτία
όθεν ολίγαι των Περσών γυναίκαι
75 στρεφομένους εφίλησαν τους άνδρας·
και λάμπει και την σήμερον η δόξα
της αιμινήστου ανδρείας των προπατόρων·
εμψυχώνει καθ' έθνος και το δίκαιον
και η σοφία κάθονται επί θρόνους
80 ων αντίκρυ ο βωμός της ευτυχίας
[.....]
81 δότε εις πάντας τιμήν τους ομοιάζοντας
[.....]

* * *

Είμαι γεγονός ότι το «Απόσπασμα άτιτλου ποιήματος», το ελληνόγλωσσο αυτόγραφο του Ανδρέα Κάλβου που εντόπισε ο Mario Vitti στον κώδικα A 1883 του Archiginnasio της Μπολόνια, και εξέδωσε στα 1960¹, λόγω της ιδιαιτέρας φύσης του και των ζητημάτων που έθετε, απασχόλησε ποικιλοτρόπως τους μελετητές οδηγώντας σε διάφορες προτάσεις, υποθέσεις και κα-

τευθύνσεις. Μεταξύ άλλων, είχαν προκύψει βασι-
κοί προβληματισμοί για τη χρονολόγηση του ποιή-
ματος και για την ταυτοποίηση του αινιγματικού
«Μεγαλόψυχου» που εμφανίζεται στους στίχους
10-11.

Σε διάστημα μισού και πλέον αιώνα, διατυ-
πώθηκαν αρκετές προτάσεις που τοποθετούσαν
τη συγγραφή του ποιήματος σε ένα ευρύ χρονικό
φάσμα, με ακρότατα σημεία τα έτη 1811 και 1821
(και πιο συγκεκριμένα την 22^η Απριλίου 1821,
οπότε και αποφασίστηκε η απέλαση του Κάλβου
από την Τοσκάνη), ενώ για την ταύτιση του «Με-
γαλόψυχου», είχαν προταθεί ο Ναπολέοντας Α',
κατόπιν ο τυραννοκτόνος Αριστογείτων και τέλος,
ο μυθικός Ερεχθέας².

Η παρούσα εργασία, εστιάζει στα δύο αυτά
καίρια ζητήματα μέσα από μια διαφορετική σκο-
πιά, καταλήγοντας σε ορισμένες ερμηνείες που
μπορούν να συνεισφέρουν θετικά στον μακρύ αυ-
τό διάλογο³.

Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα με τη σειρά.
Στην αρχή του ποιήματος, υπάρχει μια ελλιπής,
μεταφορική εικόνα με κάποιους αετιδείς, οι ο-
ποίοι, προφανώς, ευρισκόμενοι ως νεοσσοί σε κά-
ποιο ασφαλές σημείο, θα έβλεπαν με φόβο, χα-
μηλά, το τρομακτικό θέαμα «...των αφριζόντων
εκατόν χαράδρων...» (στχ. 1). Αμέσως μετά, ό-
ταν οι νεοσσοί ωρίμασαν και απέκτησαν την απα-
ραίτητη ισχύ, υπερνικώντας τον παλαιό «νηπιώ-
δη» φόβο, κατέκτησαν τους αιθέρες με την καθο-
δήγηση του πατέρα τους (στχ. 2-8): «...αλλ' ότε
ο χρόνος την ισχύν τοις δώσει/ των μεγάλων
πτερύγων, και ο πατέρας/ τα δείξη τους πλα-
τέας δρόμους του αέρος/ κατ' οφθαλμών πετά-
ουσι του ηλίου./ και από του ύψους υποκάτω
αφόβως/ τους θυμωμένους κεραυνούς κτυπούν-
τας/ την ανήσυχον θάλασσαν, ορώσιν...».

Η έκφραση: «...κατ' οφθαλμών πετάουσι του
ηλίου...», δεν επιλέγεται τυχαία από τον Κάλβο
αλλά περιέχει έναν καίριο συμβολισμό. Μνημο-
νεύεται, λοιπόν, εμμέσως πλην σαφώς, η παλαιά
αντίληψη ότι ο αετός, για να πιστοποιήσει τη γνη-
σιότητα των τέκνων του τα βάζει να κοιτάξουν
προς τον ήλιο. Αν ο νεοσσός αντικρύσει τις ακτίνες
του ηλίου «ασκαρδαμυκτί», τότε είναι γνήσιος
και ο πατέρας τον δέχεται και τον εκτρέφει. Αν
ο νεοσσός αποστρέψει το βλέμμα από τις ηλιακές
ακτίνες, θεωρείται νόθος και ως τέτοιος αποβάλ-
λεται από την πατρική φωλιά. Το θέμα, παραδί-
δεται ήδη από τον Αριστοτέλη (*Περί Ζώων Ι-*
στορίας, Βιβλ. 9, Κεφ. 33, 620a) αλλά κι από άλ-
λους συγγραφείς (λ.χ. Αιλιανός, Θεμίστιος, Λου-
κιανός) ενώ επιβιώνει και κατά τους χριστιανι-
κούς χρόνους, όπου φαίνεται πως απέκτησε μια

ισχυρή συμβολική προέκταση, καθώς ο ήλιος, ταυ-
τίζεται πλέον με τον νοητό Ήλιο της Δικαιοσύνης⁴.

Συνεπώς, με αυτή την έκφραση, ο Κάλβος υ-
πογραμμίζει ακριβώς τη γνησιότητα της γονής και
το δικαίωμα στην προορισμένη πατρογονική κλη-
ρονομιά, με το «πλήρωμα του χρόνου». Με τον ί-
διο τρόπο και τηρουμένων των αναλογιών, τα ε-
παναστατημένα «γνήσια τέκνα» της Ελλάδας, εκ-
λαμβάνονται στο «Απόσπασμα» ως «...νέοι/ των
Αχαιών απόγονοι...» (στχ. 70-71), και κληρονόμοι
του ένδοξου αρχαίου παρελθόντος, υπενθυμίζοντας
στον κόσμο με το παράδειγμά τους, ότι «...λάμπει
και την σήμερον η δόξα/ της αειμνήστου ανδρείας
των προπατόρων...» (στχ. 76-77) καθώς «...ουχ'
αλλέως...», και με την ίδια γενναιότητα, «...από
των πύργων των πατρώων εχύθησαν/ επί τα
πλήθη των εχθρών...» (στχ. 70-73).

Ακολουθώντας, μετά τον όγδοο στίχο, ο Κάλβος
έχει κάνει στο χειρόγραφο μια διαγραφή δώδεκα
στίχων, στους οποίους παρουσιάζονταν τα «...ατ-
τικά πλήθη...» που «...εφοβούντο νηπιωδώς το
βλέμμα των τυράννων...», αλλά αργότερα, «...ευ-
θέως κάθε ψυχή την ζίσιν/ της ζωής ελευτέρου αι-
σθανθείσα/ τον δίκαιον Ερεχθέα εμμείτο./ αι
μάστιγες ευθύς και αι αλύσεις./ εσπάσθαισαν και
η γή εκαρποφόρει...», κατά την ίδια μετάβαση
από μια πρότερη κατάσταση ανωριμότητας και
«νηπιώδους» φόβου προς μια μελλοντική κατά-
σταση ωριμότητας και απελευθερωτικής ισχύος.

Τη συγκεκριμένη διαγραφή, ακολουθούν οι επί-
μαχοι στίχοι: «...Των προπατόρων μακαρία ημέ-
ρα./ ως αστραπή διέβης. Το, “μή δούλοι/ αλλά
τέκνα μου”, εβόα ο Μεγαλόψυχος...» (9-11).

Από τη διατύπωση, φαίνεται ότι ο Κάλβος
αναφέρεται σε ένα σημαντικό πολεμικό γεγονός,
ενεστώτος χρόνου, το οποίο ξέσπασε «ως αστρα-
πή» στο παρόν για να επικαιροποιήσει αυτή τη
«μακαρία ημέρα», όπου οι Έλληνες θα εκα-
λούντο να τιμήσουν και να μιμηθούν τους «προ-
πατορικούς αγώνες», με την ίδια αποτελεσματι-
κότητα, ενάντια στην τυραννία –είτε εσωτερική,
κατά το παράδειγμα των Πεισιστρατιδών, είτε
εξωτερική και επαπειλούμενη, κατά το παρά-
δειγμα των Περσών (στχ. 39-47, 73-75)– θεμελιώ-
νοντας έτσι την ελευθερία και όλα τα επακόλουθα
αγαθά της, όπως απεικονίζονται στους στίχους
12-38.

Είναι σαφές, ότι ο Κάλβος στο εμβληματικό:
«...Το, “μή δούλοι αλλά τέκνα μου”...» ανακα-
λεί κάτι πολύ συγκεκριμένο, από κάποια δεδο-
μένα (σε αυτόν) κειμενική πηγή. Μέσα, λοιπόν,
από την προσεκτική ανίχνευση οικείων πηγών απ'
όπου δυνητικά θα μπορούσε να έχει αντλήσει ο
Κάλβος, οδηγούμαστε αναπόφευκτα στην Επι-

στολή *Προς Γαλάτας* του Αποστόλου Παύλου, στο τέταρτο κεφάλαιο της οποίας, εντοπίζεται το ανάλογο σχήμα: «...ὥστε οὐκέτι εἶ δούλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ...» (4.7).

Ο Κάλβος, ως γνωστόν, είχε μεταφράσει, μεταξὺ άλλων, και τμήματα από την *Προς Γαλάτας* στα νεοελληνικά για λογαριασμό του εκδότη Samuel Bagster, στο Λονδίνο, που περιελήφθησαν στο *Βιβλίο των Δημοσίων Προσευχών* στα 1820. Εκεί λοιπόν, συναντούμε μεταφρασμένο ολόκληρο το σχετικό κομμάτι (4.1-4.7), που όπως θα δούμε από το περιεχόμενό του διαφωτίζει αποκαλυπτικά τους επίμαχους στίχους του Κάλβου, τις μεταφορές με τους αειδίκες και τα «αττικά πλήθη», καθώς και την ταυτότητα του «Μεγαλόφυχου»:

«Λέγω δε εφ' όσον χρόνον, ο κληρονόμος νήπιος είναι, δεν διαφέρει δούλου, εαν και Κύριος είναι πάντων. Αλλά είναι υπό επιτρόπους και οικονόμους έως έλθη ο διορισθείς παρά του Πατρός του καιρός. Ούτω και ημεῖς όταν ήμεθα νήπιοι, ήμεθα δουλωμένοι υπό τα του κόσμου στοιχεῖα, όταν δε ήλθε το τέλος του καιρού, έστειλεν ο Θεός τον Υἱόν του, τον γεννηθέντα εκ γυναικός και υπό νόμον, όπως εξαγοράση τους υπό τον νόμον, και απολαύσωμεν την υιοθεσίαν. Διότι δε είσθε υιοί, έστειλεν ο Θεός το Πνεύμα του Υιού αυτού εις τας καρδίας σας κράζων, Αββά ο Πατήρ. Όστε δεν είσαι πλέον δούλος ἀλλ' υἱός και εάν υἱός, είσαι και κληρονόμος Θεοῦ διὰ μέσου του Χριστοῦ.» (μτφρ. Κάλβου)⁵.

Το συγκεκριμένο κομμάτι, αποτελεί τον συνδετικό κρίκο που ενώνει νοηματικά τα προαναφερθέντα στοιχεία, με επιστέγασμα το απελευθερωτικό και εξαγνιστικό πατρικό παράγγελμα.

Από τη διατύπωση των στίχων του Κάλβου, θα μπορούσαμε, αρχικώς, να εικάσουμε ότι ο «Μεγαλόφυχος» ταυτίζεται με τον Θεό, οδηγημένοι από την κτητική αντωνυμία («τέκνα μου») και θεωρώντας, ίσως, το επίθετο, ως έναν ακόμα ιταλισμό του Κάλβου προερχόμενο από την απόδοση του «*Magnanimus Deus-Magnanimo Dio*» που όμως, στη γενικευτική χρήση του, μοιάζει να εκφράζει περισσότερο τη θεϊκή φιλευσπλαχνία και όχι κυριολεκτικώς τη «μεγαλοφυχία»· μια ιδιότητα που αποδίδεται παραδοσιακά σε θνητούς και θεωρείται η ύψιστη ανθρώπινη αρετή, κατά τον γνωστό αριστοτελικό ορισμό (*Ηθικά Νικομάχεια*, Βιβλ. 4, 1123a-1125b).

Εντούτοις, μέσα και από τη συνεκτίμηση του άρθρου που προηγείται της ρήσης, (η οποία στο χειρόγραφο φέρει διακριτή, διπλή υπογράμμιση από τον Κάλβο και φανερώνει τις συνειδητές επιλογές και προθέσεις του), καταλήγουμε στο συμ-

πέρασμα ότι ο «Μεγαλόφυχος» που «εβόα» εκείνο το –ποιητικά αναπλάσμενο και εθνεγερτικά προσαρμοσμένο– «μή δούλοι αλλά τέκνα μου», είναι ο Απόστολος Παύλος, κατά τον εξής τρόπο: ο Ουράνιος Πατέρας, μεταφέρει στα τέκνα του το απελευθερωτικό σύνθημα, δια στόματος του Μεγαλόφυχου Παύλου, ο οποίος το κηρύττει με άνωθεν θεϊκή εντολή, ως «...Θεοῦ στόμα...» και «...σκευὸς ἐκλογῆς...» (P.G. 133, 1224A), ως ενδιάμεσος «...ἐν οὐρανοῖς ἄνθρωπος καὶ ἐπὶ γῆς ἄγγελος...», αλλά και «...ἐν ὑψηλοῖς πετόμενος ἀετός...» (P.G. 59, 493). Το σημειώνει, άλλωστε, ξεκάθαρα και ο ίδιος, στην αρχή της *Προς Γαλάτας*: «*Παῦλος, ἀπόστολος οὐκ ἂν' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ πατρὸς...*».

Η χρήση, μάλιστα, της λέξης «εβόα», ενισχύει την εν λόγω ταύτιση καθώς τη συναντούμε σε πολλά εκκλησιαστικά κείμενα, συνδεδεμένη σταθερά με τον Παύλο (αλλά και με άλλους Αποστόλους ή Προφήτες), ως τυποποιημένο εκφραστικό σχήμα με παραλλαγές (λ.χ. εβόα, βοά, βοών, βοώντος, εβόησον) που συνοδεύεται, συνήθως, από κάποιο τιμητικό επίθετο του Παύλου –λ.χ. «...Οὕτω καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἐβόα, ἡ μεγίστη τοῦ κηρύγματος σάλπιγξ...» (P.G. 83, 744D)– παραπέμποντας σε κάποιο απόσπασμα των *Επιστολών* που έπεται ή έχει προηγηθεί.

Ο Κάλβος, λοιπόν, και με τη χρήση του «εβόα», φαίνεται εδώ να μιμείται, τον συγκεκριμένο τρόπο, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι η κυριολεκτική χρήση του ουσιαστικού «μεγαλοφυχία», σε ευθεία σχέση με τον Παύλο, εντοπίζεται στον Ιωάννη τον Χρυσόστομο (P.G. 49, 213· 51, 189).

Επιστρέφοντας, τώρα, στο τέταρτο κεφάλαιο της *Προς Γαλάτας*, θα πρέπει να αξιοποιήσουμε, συμπληρωματικά, και την αλληγορία των δύο τέκνων του Αβραάμ, από την ελεύθερη Σάρρα και τη δούλη Ἄγαρ (4.21-4.31) που αποκτά για εμάς ξεχωριστό ενδιαφέρον, για τους εύλογους συνειρμούς που προκαλεί μέσα από τη σημαντική κατάληξή της:

«[...] Ημεῖς δε, ἀδελφοί, καθὼς ο Ἰσαάκ, εἰμεθα τέκνα επαγγελίας. Αλλά καθὼς τότε, ο κατὰ σάρκα γεννηθεῖς ἐδίωκε τον κατὰ πνεῦμα, οὕτω και σήμερα. Αλλά τι λέγει η γραφή; Ἐκβαλε την παιδίσκην και τον υἱόν της· ὅτι ο υἱός της δούλης δεν θέλει κληρονομήση με τον υἱόν της ελευθέρας. Λοιπόν, ἀδελφοί, δεν εἴμεθα τέκνα της δούλης, ἀλλὰ της ελευθέρας...» (μτφρ. Κάλβου)⁶.

Θα πρέπει να θεωρήσουμε δεδομένο, ότι ο Κάλβος εκτός από τις αντινομίες της εποχής του, βρέθηκε εκτεθειμένος και ανάμεσα στις πολλές

κοινοτοπίες της. Είναι, λοιπόν, βέβαιο ότι διαβάζοντας και μεταφράζοντας την παραπάνω αλληγορία, θα αναγνώριζε αμέσως τους «Αγαρηνούς» τυράννους και της «...Άγαρ το υπερίφανον σπέρμα...» («Εις Ψαρά», κβ') με τον ίδιο τρόπο του – δεινού γνώστη, άλλωστε, της παύλειας διδασκαλίας– Αδαμάντιου Κοραή:

«...Ο Απόστολος Παύλος, αφ' ού αλληγορικώς προσήρμοσεν εις την Νέαν και Παλαιάν Διαθήκην, τους δύο του Αβραάμ υιούς, τον Ισαάκ γεννηθέντα εκ της ελευθέρας Σάρρας, και τον Ισμαήλ εκ της δούλης Άγαρ, εκ της οποίας κατάγονται οι τύραννοι των Γραικών Αγαρηνοί [...] μας παραγγέλλει ρητώς να φεύγωμεν τον ζυγόν της δουλείας, να μακρυνώμεθα, όσον είναι δυνατόν, ημεείς τα τέκνα της ελευθέρας από των τέκνων της Άγαρ· “άρα, άδελφοί, ούκ έσμεν παιδίσκης τέκνα, αλλά τής έλευθέρας. Τη έλευθερίά ούν, η Χριστός ήμās ήλευθέρωσε, στήκετε, και μη πάλιν ζυγώ δουλείας ένέχσθε”(Γαλάτ. δ. 31. ε. 1.)...»⁷.

Συσχετίζοντας, λοιπόν, όλα τα παραπάνω, οφείλομε να στρέψομε την προσοχή μας στις ιστορικές Προκηρύξεις του Αλέξανδρου Υψηλάντη («διά χειρός» Γεωργίου Λασσάνη, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη δραματικότητα τους), της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1821, όπου συναντούμε ανάλογους παραλληλισμούς και εκφραστικά σχήματα:

«[...] Η ώρα ήλθεν, ω Άνδρες Έλληνες! [...] Η Πατρίς θέλει ανταμείψη τα ευπειθή και γνήσιά της τέκνα με τα βραβεία της δόξης και τιμής· τα δε απειθή και κωφεύοντα εις την τωρινήν της πρόσκλησιν, θέλει αποκηρύξη ως νόθα και Ασιανά σπέρματα, και θέλει παραδώση τα ονόματά των, ως άλλων προδότων, εις τον αναθεματισμόν και κατάραν των μεταγενεστέρων. Ας καλέσωμεν λοιπόν εκ νέου, ω Ανδρείοι και μεγαλόφυχοι Έλληνες, την ελευθερίαν εις την κλασικήν γήν της Ελλάδος! [...]», και επίσης:

«[...] Ιδού μετά τοσούτων αιώνων οδύνας, απλώνει πάλιν ο φοίνιξ της Ελλάδος μεγαλοπρεπώς τας πτέρυγας του και προσκαλεί υπό την σκιάν αυτού τα γνήσια και ευπειθή τέκνα της! Ιδού, η φίλη ημών Πατρίς Ελλάς ανυψώνει μετά θριάμβου τας προπατορικές της σημαίας! [...] Όσοι, όμως γνήσιοι Έλληνες είναι άξιοι να πιάσωσι τα όπλα, και με όλον τούτο μένουσι αδιάφοροι, ας ηξεύρωσιν ότι θέλουν επισύρει εις τον εαυτόν των μεγάλην ατιμίαν, και ότι η Πατρίς θέλει τους θεωρεί ως νόθους και αναξίους του Ελληνικού Ονόματος! [...]».

Όσο και αν στις εν λόγω Προκηρύξεις επαναλαμβάνονται κοινοί τόποι της εποχής, η ειδοποιός διαφορά τους από άλλα προτρεπτικά και ευχο-

λογικά προεπαναστατικά κείμενα, βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι απευθύνονται στους υπόδουλους Έλληνες, μέσα από το πεδίο της πολεμικής δράσης.

Ο Κάλβος, ως γνωστόν, θα αναφερόταν ευθέως στα «...γνήσια της Ελλάδος τέκνα...» στην ωδή «Εις τον Ιερόν Λόχον» (γ'), αλλά και για μια ακόμη φορά στην ωδή «Ο Ωκεανός» (λ'), μια ωδή, στην οποία εμφανώς αναπλάθει αρκετά θέματα του «Αποσπάσματος» –όπως λ.χ. τη μεταφορά των αετών (κθ') που αξίζει εδώ να θυμηθούμε: «Ούτως εάν την δύναμιν/ ακούσουν των πτερύγων/ οι αετοί, το κτύπημα/ των βροντών υπερίφανοι/ καταφρονούσι».

Δεν είμαστε σίγουροι, σε ποιό βαθμό ο Κάλβος μεταχειρίζεται στο «Απόσπασμα», στοιχεία αποκλειστικά αντλημένα από τη δεξαμενή των προαναφερόμενων κοινών τόπων, ή κατά πόσο, ενδεχομένως, «συντονίζει» την ποιητική του φωνή με το φλογερό περιεχόμενο των Προκηρύξεων (αν υποθέσουμε, ότι ως οργανωμένος στην Καρμπονερία, θα είχε ήδη λάβει άμεση γνώση· μια περίπτωση με μάλλον λιγοστές πιθανότητες, που όμως δεν θα πρέπει να αποκλειστεί).

Πάντως, δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε μια ουσιαστική διαφορά στην αλλαγή του ποιητικού «τόνου»: ενώ στην ωδή «Ελπίς Πατρίδος» (1819), ο Κάλβος εκφράζει ευχολογικά και συγκρατημένα την ελπίδα του για την πνευματική (αρχικώς) αναγέννηση της Πατρίδας, που προϋποθετικά και δια της αυτοσυνειδήσεως, θα οδηγούσε μελλοντικά, στη «μακαρία ημέρα» της ανάληψης «εθνικοαπελευθερωτικής δράσης», στο ενθουσιώδες «Απόσπασμα», φαίνεται ότι αυτή η ημέρα έχει ήδη διαβεί «ως αστραπή».

Ο Κάλβος, αναφέρεται προφανώς σε ένα πολεμικό τετελεσμένο και το σίγουρο είναι, ότι το μόνο μεγάλο πολεμικό γεγονός που πρόλαβε να πληροφορηθεί ευρισκόμενος στην Τοσκάνη και θα μπορούσε, δυνητικά, να κινητοποιήσει την πατριωτική του έμπνευση, ήταν –όπως σωστά υποστήριξε ο Νάσος Βαγενάς⁸– ο ξεσηκωμός του Υψηλάντη στη Μολδοβλαχία και όχι τα γεγονότα της Επανάστασης της 25^{ης} Μαρτίου, τα οποία, ως είδηση, έφτασαν πολύ αργά (10 Μαΐου), όταν ο Κάλβος είχε ήδη απελαθεί, εγκαταλείποντας πίσω του το «Απόσπασμα» και τα άλλα χειρόγραφα που συγκροτούν, σήμερα, τον κώδικα Α 1883.

Είναι, επίσης, σίγουρο, ότι στον ίδιο αυτό κώδικα, η γραφολογική σύγκριση ανάμεσα στο χειρόγραφο του «Αποσπάσματος» και του ελληνικού κειμένου από τους Χαρακτήρες του Θεοφράστου (f. 21^ν, 22^ν) που αντιγράφει ο Κάλβος⁹, σε αντιπαραβολή με τα χρονολογημένα δείγματα

ελληνικής γραφής, στις επιστολές προς τον Βουλευτή Charles Monck (Αύγουστος-Δεκέμβριος 1817) και τον Λόρδο Guilford (Αύγουστος-Νοέμβριος 1819)¹⁰, μας οδηγεί στο συμπέρασμα, πως το «Απόσπασμα» θα ήταν αντικειμενικά αδύνατο να έχει γραφεί σε οποιαδήποτε εποχή, παλαιότερη του διαστήματος 1818-1819 όπου μέσα εκεί, φαίνεται να ωριμάζει το ελληνικό *ductus* του Κάλβου (ενώ το ελληνικό κείμενο για τον Θεόφραστο φαίνεται, γραφολογικώς, να ανήκει σε παλαιότερη –σίγουρα αρκετά προ του Αυγούστου 1819– εποχή).

Με δεδομένη, λοιπόν, και τη μεταφραστική εμπειρία του Κάλβου επάνω σε θρησκευτικά κείμενα, που ολοκληρώθηκε στα 1820 αφήνοντας το στίγμα της, σε γλωσσικό και υφολογικό επίπεδο, ήδη στην ωδή «Ελπίς Πατρίδος», αλλά και στο «Απόσπασμα» (η χρήση της *Προς Γαλάτας* έρχεται σήμερα να το υπογραμμίσει), οφείλομε, συνεπώς, να τοποθετήσουμε τη συγγραφή του ποιήματος μέσα στο έτος 1821 και πιο συγκεκριμένα, από το διάστημα κατά το οποίο ο Κάλβος πληροφορείται τον ξεσηκωμό του Υψηλάντη (22 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου ν.η.), και προτού απελαθεί από την Τοσκάνη (23-25 Απριλίου).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Από τη θέση αυτή, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον Mario Vitti και στον Bertrand Bouvier για την ενθάρρυνση και τις χρήσιμες διευκρινίσεις. Ιδιαίτέρως, στον Νάσο Βαγενά και στον Λεύκιο Ζαφειρίου για την πολύτιμη συμβουλευτική και βιβλιογραφική υποστήριξη, καθώς και στον Μιχαήλ Πασχάλη και στον Δημήτρη Δ. Αρβανιτάκη για ορισμένες εποικοδομητικές παρατηρήσεις. Mario Vitti, «[Frammento dalla canzone a Napoleone]», *A. Kalvos e i suoi scritti in italiano*, Νάπολη, 1960, σ. 52-

53, 325-328.

- ² Mario Vitti, «Το “Απόσπασμα άτιτλου ποιήματος” του Ανδρέα Κάλβου», *Ελληνικά*, τ. 63 (2013), σ. 89-100. Στο εν λόγω άρθρο, συνοψίζονται όλες οι παλαιότερες προτάσεις και παρατίθεται η σχετική βιβλιογραφία. Στην εδώ παρουσίαση του «Αποσπάσματος» έχουν ληφθεί υπ’ όψη οι δημοσιεύσεις των Μ. Vitti (1962) και Γ. Ζώρα (1969). Το ποίημα παρουσιάζεται σε μονοτονικό, ενώ από τα σημεία στίξης, οι τελείες, οι άνω τελείες και τα κόμματα, ακολουθούν τις αρχικές επιλογές του Κάλβου στο χειρόγραφο. Το ίδιο ισχύει και στη χρήση κεφαλαίων στην αρχή ορισμένων λέξεων (Ζέφυροι, Βασίλισσα).
- ³ Η παρούσα εργασία, αποτελεί περιληπτική μορφή ευρύτερης μελέτης μου για το καλβικό «Απόσπασμα».
- ⁴ Ενδεικτικά, βλ. Migne, P.G. 3, 361A-B-C 90, 488D 37, 1516A 151, 794D-795A 61, 203 158, 100D.
- ⁵ *Αι Συναπταί, Επιστολαί και Ευαγγέλια, μεταφρασμένα υπό του Α. Κάλβου Ιωαννίδη*, (Πρόλογος: Γεώργιος Δ. Μετάλληνος, Εισαγωγή-βιβλιογραφία: Γιώργος Β. Ανδρειωμένος), Εξάντας, [Αθήνα 1988], σ. 62· πρβλ. σ. 419, 421 (Κατά Ιωάννη, 15.15), αλλά βλ. και στην *Προς Φιλήμονα* (1.16). Επίσης, σ. 111 (Α΄ *Προς Κορινθίους*, 13.10-13.11) και σ. 311 (*Προς Ρωμαίους*, 8.14-8-17).
- ⁶ *Idem*, σ. 131, 133.
- ⁷ [Αδαμάντιος Κοραής], *Αδελφική Διδασκαλία, προς τους ευρισκομένους κατά πάσαν την Οθωμανικήν επικράτειαν Γραικούς...*, [Παρίσι] 1798, σ. 56-57.
- ⁸ Νάσος Βαγενάς, «Για μια νέα χρονολόγηση του “Αποσπάσματος”», *Πρακτικά Δωδέκατου Συμποσίου Ποίησης. Ανδρέας Κάλβος*, (επιμέλεια: Σ. Α. Σκάρτσης), Πάτρα 1994, σ. 339-343.
- ⁹ Γεώργιος Θ. Ζώρας, «Ανδρέου Κάλβου. Α) Θεοφράστου μετάφρασις Β) Αγνώστου τραγωδίας μονόλογοι», *Παρνασσός*, τ. 11, τχ. 3 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1969), σ. 411-423· πρβλ. Mario Vitti, *A. Kalvos...*, ό.π., σ. 334-339.
- ¹⁰ Ανδρέας Κάλβος. *Αλληλογραφία*, τ. Α΄ (1813-1818), Εισαγωγή-Επιμέλεια-Σχολιασμός: Δημήτρης Αρβανιτάκης, με τη συνεργασία του Λεύκιου Ζαφειρίου, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2014, (Φωτογραφίες Χειρογράφων: VI-VII, XII-XIII, XV, XVII-XVIII).

